ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Бурашнікової Олени Сергіївни

«Феномен цифровізації податкової системи як чинник сталого розвитку: соціально-філософський аналіз»,

подану на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 033 Філософія

Актуальність теми дослідження. Дисертаційна робота Бурашнікової Олени Сергіївни присвячена актуальній і водночас недостатньо концептуалізованій у сучасному філософському дискурсі проблемі – соціально-філософському осмисленню цифровізації податкової системи як чинника сталого розвитку.

Актуальність обраної теми визначається тим, що сучасна цифровізація змінює не лише технологічні інструменти державного управління, а й характер відносин між державою та громадянином, способи здійснення контролю, механізми формування довіри, відповідальності та легітимності владних рішень. Застосування великих даних, штучного інтелекту та алгоритмічних систем у сфері оподаткування актуалізує фундаментальні питання про межі державного втручання, автономію особистості, захист приватності, алгоритмічну неупередженість та справедливість.

Слушною є вихідна позиція дисертантки, відповідно до якої цифровізація переводить податкову систему з переважно інституційно-адміністративної сфери у простір конструювання нових соціальних відносин. Податки в такому контексті постають не лише економічним механізмом, а й складовою суспільного договору, тоді як цифрові платформи стають чинниками трансформації влади, справедливості та розподілу відповідальності (с. 23–25). Особливої актуальності дослідження набуває у контексті повоєнного відновлення України, де ефективність державних інституцій має поєднуватися з відновленням суспільної довіри, європейською інтеграцією та принципами сталого розвитку.

Дисертація виконана в межах держбюджетної науково-дослідної роботи Запорізького національного університету «Цифрова людина і суспільство у контексті глобальних викликів» (державний реєстраційний номер 122U001432, 2022–2024 рр.).

Мета роботи – здійснення соціально-філософського аналізу феномена цифровізації податкової системи як чинника сталого розвитку – відповідає темі дослідження. Сформульовані дев'ять дослідницьких завдань охоплюють історико-філософський, понятєво-категоріальний, методологічний, компаративний, аксіологічний та практико-орієнтований аспекти проблеми. Об'єктом визначено податкову систему як суспільне явище, предметом – вплив цифровізації на податкову систему як чинника сталого розвитку.

Методологічну основу становить поєднання системного, діалектичного, критичного, постструктуралістського, феноменологічного, постфеноменологічного, герменевтичного і синергетичного підходів, а також інституційного аналізу, порівняльного методу та кейс-стаді. Це загалом відповідає міждисциплінарному характеру поставленої проблеми і дозволяє розглядати цифровізацію одночасно як технологічний, інституційний, соціальний та ціннісний процес.

Положення наукової новизни та висновки дисертаційного дослідження

Наукова новизна дисертаційної роботи представлена значною кількістю положень, однак, на мою думку, серед них доцільно виділити кілька найбільш концептуально значущих результатів.

Насамперед заслуговує на увагу **соціально-філософська концептуалізація цифровізації податкової системи**, завдяки якій остання розглядається не як сукупність електронних сервісів чи технічна модернізація податкового адміністрування, а як процес трансформації самої моделі взаємодії держави і суспільства. Цифрові технології в цій моделі набувають нормативного значення, оскільки впливають на способи реалізації справедливості, довіри, відповідальності та легітимності.

Другою важливою авторською знахідкою є введення й обґрунтування категорій **«цифрова податкова довіра»** та **«алгоритмічна справедливість»**.

Перша характеризує трансформацію інституційної довіри в умовах алгоритмічного опосередкування владних рішень, друга – новий вимір справедливості, який вимагає оцінювати не лише правові норми, а й неупередженість, прозорість і недискримінаційність автоматизованих процедур. У цьому контексті дисертантка обґрунтовує перехід від фіскально-контрольної до сервісно-аналітичної моделі податкової системи.

Концептуально продуктивною є запропонована авторкою **систематизація ризиків цифровізації у гносеологічному, онтологічному та аксіологічному вимірах**. Такий підхід дозволяє вийти за межі традиційного переліку кібербезпекових чи управлінських загроз: гносеологічна проблематика пов'язується з достовірністю алгоритмічно сформованого знання, онтологічна – зі зміною самої природи податкових відносин і перетворенням людини на «об'єкт даних», аксіологічна – із приватністю, рівністю, справедливістю та довірою. У загальних висновках ця тріада послідовно відтворюється як один із результатів дослідження.

Науковий інтерес становить також сформована **соціально-філософська модель цифрової податкової системи в умовах повоєнного відновлення України**. Її принциповою рисою є поєднання технологічної ефективності з аксіологічними та інституційними параметрами – справедливістю, прозорістю, довірою, людиноцентричністю. У цьому контексті цифровізація податкової системи інтерпретується як складова трансформації суспільного договору та переходу від ієрархічно-контрольної до мережевої, партнерсько-сервісної моделі державності.

Ще одним значущим результатом є концептуалізація **цивілізаційної готовності України до цифровізації податкової системи** не лише як технологічної спроможності, а як сукупності інституційних, соціокультурних, ціннісних та комунікативних передумов. Такий підхід важливий тим, що дозволяє уникнути технологічного редукціонізму і розглядати цифрову трансформацію як складний соціальний процес.

Висновки дисертації структуровані відповідно до дев'яти поставлених завдань і загалом відображають логіку проведеного дослідження: від історико-

філософської реконструкції оподаткування та формування понятєвого апарату – до аналізу ризиків, розроблення авторської моделі, трансформації суспільного договору та визначення цивілізаційної готовності України. Особливо важливо, що в підсумкових положеннях цифровізація розглядається як процес, у якому технологічна модернізація має бути підпорядкована завданням соціальної легітимності, справедливості та сталого розвитку.

Структура роботи відповідає поставленій меті та логіці дослідження.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади цифровізації податкової системи як чинника сталого розвитку» дисертантка послідовно переходить від історико-філософського осмислення оподаткування до формування понятєвого і методологічного каркасу дослідження. Цікавим видається прагнення показати податок не лише як фіскальний інструмент, а як історично змінну форму відносин влади, справедливості, громадянського обов'язку і суспільного блага. Простежуючи розвиток відповідних уявлень від античної філософії, середньовіччя та теорій суспільного договору до концепцій соціальної держави і сталого розвитку, дисертантка виводить проблему оподаткування на рівень соціально-філософського аналізу.

Особливої уваги заслуговує підрозділ 1.2, де проводиться розмежування інформатизації як технічного удосконалення та цифровізації як зміни самої логіки взаємодії «держава – платник». На с. 56-57 авторка обґрунтовує перехід від класичного розуміння податкової справедливості до її алгоритмічного виміру, що передбачає неупередженість автоматизованих рішень, прозорість процедур і мінімізацію дискреційного впливу посадової особи.

Вагомою авторською знахідкою є сформульоване на с. 72 поняття цифрової податкової довіри як інституційної та когнітивної впевненості платника у передбачуваності, неупередженості й прозорості автоматизованих процедур. Важливо, що довіра пов'язується не лише зі зручністю цифрового сервісу, а із захистом персональних даних, відкритістю процедур та можливістю громадського контролю.

Методологічний підрозділ логічно завершує перший розділ. Системний і синергетичний підходи дозволяють авторці інтерпретувати податкову систему

як складну, нелінійну й адаптивну структуру, тоді як постструктуралізм, постфеноменологія та постгерменевтика використовуються для аналізу владних механізмів, зміни людського досвіду і проблеми інтерпретації алгоритмічних рішень. У результаті перший розділ формує необхідну теоретичну основу для подальшого дослідження.

Другий розділ «Концептуальні засади цифровізації податкової системи як чинника сталого розвитку» присвячений міжнародному досвіду використання ШІ, ризикам цифровізації та сучасним концепціям цифрової трансформації податкових систем.

Змістовним є проведений на с. 99–100 аналіз моделей застосування ШІ: прогнозної аналітики податкових ризиків, автоматизованого адміністрування, інтелектуального обслуговування платників, виявлення податкового шахрайства та прогнозування надходжень. Наведення практик США, Великої Британії, Естонії, Сінгапуру, Канади, Австралії, Італії, Нідерландів і Південної Кореї дозволяє показати, що алгоритмізація податкового адміністрування вже є реальною управлінською практикою. Водночас авторка слушно переносить акцент із технологічної ефективності на питання свободи, приватності, відповідальності та справедливості (с. 101–104).

Найбільш концептуально завершеним, на мою думку, є підрозділ 2.2. На с. 115–118 ризики цифровізації систематизуються у трьох філософських вимірах. Гносеологічний ризик пов'язується з можливістю підміни реальності її статистичною чи алгоритмічною репрезентацією та непрозорістю «чорної скриньки»; онтологічний – зі зміною самої природи податкового контролю та появою «екосистеми даних»; аксіологічний – із загрозами приватності, дискримінації, цифрової нерівності та втрати довіри. Така систематизація є однією із сильних сторін роботи, оскільки демонструє амбівалентність цифровізації: технологія може одночасно посилювати прозорість і контроль, зменшувати людський суб'єктивізм та створювати нові форми алгоритмічної нерівності.

У підрозділі 2.3 цифровізація податкової системи включається у ширший контекст мережевого суспільства, Суспільства 5.0, Web 3.0 і блокчейн-

технологій. Продуктивною є теза про необхідність переходу від техноцентризму до техногуманізму (с. 130-131), оскільки технологічний прогрес у такій перспективі оцінюється через його відповідність гідності людини, соціальній справедливості й сталому розвитку. Розгляд блокчейну та смарт-контрактів також дозволяє авторці повернутися до наскрізної проблеми роботи – трансформації механізмів виробництва суспільної довіри.

У третьому розділі дослідження набуває конструктивного характеру: дисертантка формує соціально-філософську модель цифрової податкової системи для повоєнного відновлення України та окреслює напрями її оптимізації.

На с. 156-157 цифрова податкова система визначається як елемент філософії держави сталого розвитку, що має поєднати економічну ефективність, прозорість, справедливість та довіру. Заслуговує на увагу сформульована авторкою логіка: цифровізація забезпечує прозорість – прозорість формує довіру – довіра сприяє добровільній сплаті податків – це створює фінансову основу відновлення і сталого розвитку. Така постановка дозволяє включити довіру до реального механізму функціонування державних інституцій, а не залишати її лише абстрактною ціннісною категорією.

Вагомим результатом є розгляд цифрової податкової системи крізь призму нового суспільного договору. На с. 162-164 дисертантка обґрунтовує перехід від суб'єкт-об'єктної опозиції держави і платника до інтерсуб'єктивної моделі, у якій громадянин має виступати не лише об'єктом фіскального регулювання, а співучасником соціальної взаємодії. Цифрова прозорість при цьому розглядається як механізм формування довіри, а справедливість – у взаємозв'язку з відповідальністю держави та громадянина.

Практичного значення набувають запропоновані на с. 165 рекомендації щодо єдиної цифрової податкової платформи, гармонізації законодавства з нормами ЄС, етичних стандартів використання даних та алгоритмів, застосування блокчейну, підтримки FinTech і цифрових механізмів громадської участі. Концепція «податкового адміністрування 3.0» (с. 166–167)

використовується для обґрунтування переходу від контролюючої до сервісно-партнерської моделі державності.

Логічно завершує дослідження концепт цивілізаційної готовності України. На с. 186–188 вона визначається як інтегральна здатність держави, суспільства та економіки до цифрової трансформації, що охоплює інституційну спроможність, цифрову довіру, технологічну адаптивність, нормативно-правову узгодженість та ціннісно-аксіологічний компонент. Важливо, що авторка визнає незавершеність цього процесу: поряд із досягненнями України фіксуються проблеми цифрової грамотності, кібербезпеки, нормативного забезпечення та інклюзивності цифрових сервісів (с. 197–199).

Таким чином, зміст трьох розділів демонструє послідовний рух від теоретико-методологічного обґрунтування проблеми через аналіз сучасних практик і ризиків до формування авторської моделі цифрової податкової системи. Найбільш виразною наскрізною лінією дисертації є прагнення показати, що цифровізація змінює не лише способи адміністрування податків, а й сам характер відносин між людиною, державою та технологією.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження полягає у розширенні соціально-філософського дискурсу цифровізації за рахунок включення до нього проблематики податкової системи та поєднання філософії технологій, соціальної філософії, філософії права, етики та концепції сталого розвитку. Особливе значення мають розробка категорій алгоритмічної справедливості й цифрової податкової довіри та аналіз трансформації суспільного договору під впливом алгоритмічного врядування.

Практичне значення результатів пов'язане з можливістю їх використання при вдосконаленні цифрового податкового адміністрування, формуванні етичних та інституційних принципів роботи з даними й алгоритмами, розробленні державних програм цифрової трансформації, а також в освітньому процесі при викладанні соціальної філософії, філософії технологій, філософії права та філософії управління.

Дискусійні положення та зауваження до дисертаційного дослідження

Загалом дисертаційна робота виконана з належним обґрунтуванням основних наукових положень. Водночас окремі аспекти дослідження мають дискусійний характер і можуть бути предметом обговорення під час захисту.

1. Важливим здобутком дисертації є введення категорій «цифрова податкова довіра», «алгоритмічна справедливість», а також використання понять «цифровий суспільний договір» і «цивілізаційна готовність». Водночас їх співвідношення не завжди достатньо чітко концептуально розмежоване. Зокрема, алгоритмічна справедливість подекуди фактично ототожнюється з неупередженістю, стандартизованістю та прозорістю алгоритму, хоча філософське поняття справедливості може охоплювати також дистрибутивний, процедурний та інші виміри. Було б доцільно конкретизувати критерії, за якими можна відрізнити саме «цифрову податкову довіру» від ширшого поняття інституційної довіри та встановити рівень цивілізаційної готовності суспільства.

2. Методологічний інструментарій роботи є досить широким: авторка залучає діалектичний, системний, синергетичний, постструктуралістський, постмодерний, феноменологічний, постфеноменологічний, постгерменевтичний та інші підходи (с. 27–30). Такий методологічний плюралізм відповідає складності предмета, проте водночас дещо ускладнює розуміння їх ієрархії та функціонального розподілу. Більш чітке визначення, який саме метод забезпечував розв'язання кожного конкретного завдання і в чому полягає інтегральна авторська методологія, посилило б методологічну визначеність дослідження.

3. Значний матеріал присвячено міжнародному досвіду застосування ШІ у податкових системах. Водночас порівняльний потенціал цього матеріалу був би вищим за умови використання єдиної системи критеріїв: ступінь автоматизації, прозорість алгоритмів, механізми людського контролю, захист персональних даних, доступність цифрових сервісів, результати впровадження та можливість адаптації до України. Крім того, окремі технологічні й футурологічні сюжети роботи потребують чіткішого розмежування між уже інституціоналізованими практиками та прогнозними сценаріями розвитку цифрової цивілізації.

4. У роботі неодноразово відтворюється логічний зв'язок «цифровізація – прозорість – довіра – добровільне виконання податкових зобов'язань – сталий розвиток», особливо виразно сформульований на с. 157. Ця модель є продуктивною, однак переважно має нормативно-концептуальний характер. Додаткового обґрунтування потребують умови, за яких цифровізація справді породжує довіру, адже сама дисертантка переконливо показує в другому розділі, що непрозорість алгоритмів, цифрова нерівність чи надмірний контроль здатні, навпаки, її знижувати. Тобто доцільно чіткіше визначити умови переходу від технологічної ефективності до соціальної легітимності.

5. У тексті дисертації наявні окремі редакційні, технічні та мовностилістичні недоліки. Вони не впливають на зміст і наукову цінність дослідження, однак потребують додаткового редакційного опрацювання.

Зазначені зауваження переважно мають дискусійний або редакційний характер, не заперечують основних результатів дослідження та не знижують його загальної наукової цінності. Водночас їх обговорення може сприяти уточненню окремих положень дисертації та визначенню перспектив подальших досліджень.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Бурашнікової Олени Сергіївни «Феномен цифровізації податкової системи як чинник сталого розвитку: соціально-філософський аналіз» є завершеним самостійним науковим дослідженням, у якому здійснено соціально-філософську концептуалізацію цифровізації податкової системи, розкрито її вплив на трансформацію справедливості, довіри, відповідальності та суспільного договору, систематизовано цивілізаційні ризики алгоритмічного врядування та запропоновано соціально-філософську модель цифрової податкової системи в умовах повоєнного відновлення України.

Структура роботи відповідає поставленій меті та завданням, основні результати характеризуються науковою новизною, теоретичним і практичним значенням. Представлені в дисертації висновки загалом є аргументованими та логічно випливають із проведеного дослідження.

Дисертаційна робота Бурашнікової Олени Сергіївни **«Феномен цифровізації податкової системи як чинник сталого розвитку: соціально-філософський аналіз»** відповідає спеціальності 033 Філософія та вимогам, встановленим Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Бурашнікова Олена Сергіївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 Філософія.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри філософії, соціології

та політології Державного торговельно-

економічного університету Алла КРАВЧЕНКО

Міністерство освіти і науки України
Державний торговельно-економічний університет
Ідентифікаційний код 44470624

Підпис Кравченко А засвідчую

Начальник відділу кадрів

К. Шевченко